

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2024-334-96>

УДК 352.072.2

ГРИГОРУК Павло

Хмельницький національний університет

<https://orcid.org/0000-0002-2732-5038>e-mail: hryhorukpm@khnmu.edu.ua

ОРІЄНТИРИ ПОЛІТИКИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

У статті у фокусі уваги перебувають питання збереження та розвитку людського капіталу України в умовах повномасштабної війни. Наголошується на екзистенційних викликах рівня національної безпеки та стійкості України, як от – швидка і велика за обсягами зовнішня міграція українців, масштабні обсяги внутрішньо переміщених осіб та актуалізація проблем подолання соціальної вразливості населення, руйнування помешкань, соціальної і житлово-комунальної інфраструктури на великій площі території країни, погіршення якості життя та значні труднощі і соціальна проблематика на етапі повоєнної відбудови нашої держави. Саме тому метою дослідження стало узагальнення джерел та наслідків втрати, а також визначення орієнтирів державної політики збереження людського капіталу України в умовах повномасштабної війни. Зроблено висновки, що головними напрямками формування та реалізації державної політики збереження людського капіталу України слугують: (1) регулювання міграційних процесів та інгібування міграційних втрат; (2) ведення проактивної політики подолання соціальної вразливості населення; (3) усунення диспропорцій та збалансування провідних характеристик функціонування регіональних ринків праці; (4) створення передумов для зростання ділової активності населення, розвитку підприємництва і самореалізації населення; (5) нарощення людського капіталу засобами проактивної молодіжної політики, особливо у сферах освіти, науки, культури і мистецтва.

Ключові слова: людський капітал, людський потенціал, виклики і загрози, війна, соціальна вразливість, міграція населення, молодь, збереження, проактивна соціально-гуманітарна політика.

HRYHORUK Pavlo

Khmelnitskyi National University

ORIENTATIONS OF THE POLICY OF PRESERVING THE HUMAN CAPITAL OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF WAR

The article focuses on the issues of preservation and development of Ukraine's human capital in the conditions of a full-scale war. Emphasis is placed on the existential challenges of the level of national security and stability of Ukraine, such as the rapid and large-scale external migration of Ukrainians, large-scale volumes of internally displaced persons and the actualization of the problems of overcoming the social vulnerability of the population, the destruction of homes and social and housing-communal infrastructure on a large area of the country's territory, the deterioration of the quality of life and significant difficulties and social issues at the stage of post-war reconstruction of our state. That is why the aim of the study was to generalize the sources and consequences of the loss, as well as to determine the guidelines of the state policy of preserving the human capital of Ukraine in the conditions of a full-scale war. It was concluded that the main directions of formation and implementation of the state policy of preserving human capital of Ukraine are: (1) regulation of migration processes and inhibition of migration losses; (2) conducting a proactive policy of overcoming the social vulnerability of the population; (3) elimination of disparities and balancing of the leading characteristics of the functioning of regional labor markets; (4) creation of prerequisites for the growth of business activity of the population, development of entrepreneurship and self-realization; (5) increasing human capital by means of proactive youth policy, especially in the fields of education, science, culture and art.

The scientific novelty of the research results lies in the development of a methodical approach to the identification of challenges and threats to the preservation and loss of the country's human potential in war conditions. The practical significance of the research results lies in the development of a system of measures, the implementation of which will allow preserving and increasing the human potential of Ukraine in an environment of aggressive war.

Key words: human capital, human potential, challenges and threats, war, social vulnerability, population migration, youth, conservation, proactive social and humanitarian policy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Проблема втрат людського капіталу України внаслідок війни стає все більш критичною через значну міграцію, демографічну кризу та погіршення соціальної стійкості, що перешкоджає збереженню та відновленню людського потенціалу нашої держави. Це прямо загрожує національній безпеці через втрату економічної та інтелектуальної складових. Міграційні процеси, включаючи внутрішню та зовнішню міграцію в Україні, наразі є предметом найбільш прискіпливої уваги з боку міжнародних організацій, таких як ООН, МОМ та МОП.

Україна стикається з унікальними викликами у зв'язку з повномасштабною зовнішньою воєнною агресією, коли для аналізу та передбачення втрат людського капіталу на розвиток країни необхідні нові методи та підходи. Одночасно, необхідне й застосування і впровадження нових засобів для оптимізації використання людського капіталу в Україні.

Методи зменшення викликів у галузі економічної безпеки та збереження людського потенціалу під час післявоєнної відбудови України, особливо в умовах зростання зовнішньої міграції українців, повинні

включати розповсюдження кращих практик формування й утілення в життя молодіжної політики, збільшення фінансування соціальних програм, сприяння інклюзії соціально вразливих груп населення, населення, яке проживає на «складних» територіях, поліпшення підтримки кадрів, сприяння міжнародній мобільності молоді, підтримку молодіжного волонтерства, зміцнення громадянської активності та розвиток громадського сектора.

Таким чином, актуалізувалося завдання ідентифікації всієї сукупності викликів, ризиків і загроз, а також обґрунтування інструментарію державної політики збереження людського капіталу України, що критично важливо для її повоєнної відбудови.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблеми та перспективи функціонування соціальної сфери та соціальної системи України, зокрема з прицілом на збереження людського капіталу країни, розкрито у наукових працях Т. Васильціва, Р. Лупака, В. Волошина [3, с. 32-51], О. Мульскої [7, с. 34-43] та ін. В інших дослідженнях узагальнюється інструментарій державного управління збереженням людського капіталу країни, у тому числі в середовищі повномасштабної війни (О. Пищуліна [8], К. Маркевич [4] та ін.), наголошується на високих масштабах міграції населення, втраті робочих місць, зростанні безробіття та труднощах з працевлаштуванням, зокрема молоді (І. Бойко [2], О. Гринькевич, У. Садова [5, с. 126-138]), нових вимогах до персоналу та змінах у структурі зайнятості (Р. Березовська [1], К. Жирій [6]) та ін.

На сьогодні активно досліджуються питання прогнозування і планування людського капіталу України з урахуванням воєнних і безпекових викликів (В. Філатов [9]), а також удосконалення інституціонального забезпечення соціальної системи та соціальної сфери країни в таких умовах (І. Юрчик [10, с. 109], Т. Васильців, Р. Лупак, О. Рудковський [11, с. 4-8]).

Проте нові виклики та істотне ускладнення умов середовища повномасштабної війни обумовлюють гостру необхідність в розробці нових напрацювань відносно збереження соціального і людського капіталу України.

ВИДІЛЕННЯ НЕВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ СТАТТЯ

Водночас, нові сучасні виклики, ризики та загрози, а також потреба в застосуванні значно дієвіших та ефективніших інструментів і засобів посилення резиліентності вітчизняних суб'єктів господарювання в критично складному середовищі великої війни обумовлюють потребу в подальших пошукуваннях і напрацюваннях відносно якісних управлінських рішень щодо посилення стану стабільності і безпеки господарювання, виживання, врешті-решт, у складному турбулентному середовищі.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є узагальнення джерел та наслідків втрати, а також визначення орієнтирів державної політики збереження людського капіталу України в умовах повномасштабної війни.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Повномасштабна війна, яка розпочалася в Україні у лютому 2022 року, завдала критично вагомих негативних наслідків для людського капіталу нашої держави. Передусім це проявилось у втраті значної частини населення, що на тлі існуючої демографічної кризи оголило питання стійкості та національної безпеки.

Разом зі тим, міграція хоча й стала тригером втрати людського капіталу України, однак послугувала не єдиним джерелом проблеми цій сфері. Відтак, існуючі та потенційні виклики і загрози посилюються за такими магістральними напрямками, як демографія, соціальна сфера та соціальна підтримка через зниження рівня доходів і погіршення якості життя українців, зростання труднощів і посилення дії перешкод належного функціонування та позитивного впливу на якість життя населення таких її сфер, як медицина, освіта і наука, житлово-комунальне господарство тощо (рис. 1).

За вказаними напрямками розвинулися провідні виклики і загрози не тільки нарощення, але й збереження людського капіталу України. Відтак, за критично складної ситуації перед профільними органами державного управління постають складні завдання організації й втілення в життя механізмів, інструментів, засобів системної політики збереження та раціонального використання існуючого людського капіталу нашої держави. Вважаємо, що як напрями, так і пріоритети регулювання слід тісно ув'язати зі визначеними напрямками нарощання втрат людського капіталу, а, при тому, вони мають стосуватися й покращення кожної зі складових якості життя населення, якими традиційно вважаються: а) якість особистого життя; б) якість сімейного життя; в) якість трудового життя; г) якість суспільного життя; д) якість середовища проживання населення України (рис. 2).

Рис. 1. Виклики та загрози формування і збереження людського капіталу України в умовах повномасштабної війни
Джерело: авторська розробка.

Як на нашу думку, в разі такого системного і комплексного підходу існують перспективи для зміни ситуації в нашій країні, коли уповільняться зовнішні міграційні процеси, частину мігрантів, які покинули Україну раніше, буде повернуто, соціально вразливі верстви населення будуть отримувати кращу соціальну й економічну підтримку і допомогу, а молодь зможе знайти і реалізувати себе безпосередньо на теренах Батьківщини.

У такому разі будуть створені значно кращі перспективи для зростання якості життя, збереження і навіть нарощення людського капіталу, зміцнення соціально-демографічної компоненти, а через неї і економічної безпеки України в критично складних умовах і обставинах негативних наслідків повномасштабної війни.

Суть визначеного підходу полягає в тому, щоб визначити в якості мети державної політики в аналізованій сфері поєднання таких аспектів, як досягнення (1) високого рівня суспільної стабільності, (2) самостійності та розвитку суспільства, (3) стійкого функціонування та сталого прогресу у сфері соціального розвитку регіону. Підхід «формування середовища» спрямований на створення умов для раціональної поведінки і забезпечення цілісності і стійкості соціальної системи для запобігання викликам, ризикам і загрозам безпеці, натомість відшкодуванням втрат. Критеріями успішності є соціальна резильєнтність, самозабезпеченість і стабільне функціонування соціально-економічної системи регіону, відповідно, у підсумку досягнення належного рівня збереження людського капіталу країни та її регіонів.

Суть регіональної політики полягає в розробці широкого спектру заходів для боротьби з соціальною вразливістю населення. Це вимагає з'ясування, які групи населення потребують підтримки через аналіз їх соціальної забезпеченості. Розвиток державної політики в цій сфері передбачає ідентифікацію потреб і дослідження індивідуальних очікувань цих груп населення.

Рис. 2. Інструментарій покращення державної політики збереження людського капіталу України в умовах повномасштабної війни

Джерело: авторська розробка.

Зауважимо, що традиційно розглядають дві групи критеріїв соціальної вразливості. Перша - соціально-демографічна, яка займається виявленням груп населення з високим рівнем вразливості, такі як різні вікові, гендерні та валеологічні групи, та розумінням їх проблем і ризиків. Друга - соціально-економічна, яка вивчає рівень та проблеми соціальної вразливості з просторової перспективи, такої як міські та сільські поселення, великі та малі міста, а також території з особливими природними або екологічними умовами.

Внутрішньо-особистісні аспекти проблематики збереження людського капіталу країни включають у себе показники, такі як рівень бідності, доходи та витрати, статеві-вікова структура, захворюваність, тривалість життя, доступ до освіти та медичної допомоги, умови проживання. Також важливою є якість сімейного життя, умови праці та трудові відносини, соціальний захист, інфраструктура, громадянське суспільство, економічний розвиток, рівень злочинності та стан навколишнього середовища.

Якщо вести мову про найбільш вагомні цілі державної політики в сфері збереження людського капіталу України, то серед них своє місце мають віднайти: 1) стабілізація ринку праці та розвиток людського потенціалу; 2) покращення якості життя громадян; 3) сприяння соціальній інклюзії в новій суспільній структурі; 4) підтримка демографічної стійкості; 5) збереження екологічної стабільності та безпечної експлуатації ресурсів; 6) забезпечення безпеки харчування.

У виконанні цих завдань буде створена надійна система збереження людського капіталу України, яка зможе ефективно протистояти складним проблемам. Цей системний підхід гарантує безпечний розвиток соціальної сфери, підвищує захист від сучасних загроз соціальній безпеці нашої держави.

Однією з найважливіших складових національної програми, яку слід розробити в частині збереження людського капіталу України, є закріплення основних принципів державної політики у сфері підтримки соціально вразливого населення. Ці принципи визначають критерії прийняття рішень щодо формування та реалізації політики в цій галузі. Вони спрямовані на введення практики планування політики для створення високого рівня соціальної стійкості населення та забезпечення її сталості, а також на досягнення системності та комплексності для урахування всіх сфер та аспектів життя. При тому, проактивна політика полягає в уникненні ризиків шляхом моніторингу, прогнозування і усунення потенційних загроз перед їх реалізацією. Вона спрямована на запобігання негативним наслідкам, забезпечення безпеки, конкурентоспроможності та ефективного функціонування соціальних систем, а також уникнення некоректної поведінки у різних сферах життя.

Недоліки в формуванні та реалізації державної політики формування людського капіталу України призвели до нерівномірного розвитку соціально-економічного сектору і погіршення якості життя. Економічні та соціальні проблеми, включаючи бідність, безробіття, міграцію та втрату майна, становлять серйозну загрозу сталому розвитку України та її регіонів, територій і громад та життєдіяльності населення країни.

Збільшення соціальних конфліктів стримує розвиток суспільства, призводить до неповоротних втрат людського капіталу країни і регіонів, ускладнює формування середнього класу, спричиняє загострення проблем з кадрами та ресурсами, обмежує можливості відновлення економіки після війни та обумовленої нею системної кризи, глобальної нестабільності, які призводять до втрат ресурсів та перешкоджають виконанню соціальних завдань щодо захисту і стабільності.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

В умовах повномасштабної війни загострилися кризові явища в національній економіці та соціальній сфері країни. Ці проблеми стали екзистенційними та призвели до активізації, поширення, розвитку й деструктивного впливу на збереження людського капіталу України. Йдеться зокрема про такі чинники, як масштабна за обсягами зовнішня міграція населення, великі внутрішні переміщення громадян та пов'язані з ними проблеми працевлаштування, забезпечення житлом, зайнятістю і доходами, високі витрати на соціальну підтримку й допомогу тощо.

Крім того, людський капітал країни підривають загальна соціально-економічна нестабільність, руйнування підприємств, виробничої і соціальної інфраструктури, збитки підприємств і скорочення робочих місць, інфляційні процеси, відповідно, на загальне погіршення якості життя та всіх його складових – якості сімейного життя, якості особистого життя, якості трудового життя, якості суспільного життя, середовища проживання громадян.

За такої ситуації, заради збереження й ефективного використання все ще наявного людського капіталу, уряд України має обрати проактивну позицію і реалізувати проактивну політику з системним комплексом заходів, які реалізуються за напрямками:

- (1) регулювання міграційних процесів та інгібування міграційних втрат;
- (2) ведення проактивної політики подолання соціальної вразливості населення;
- (3) усунення диспропорцій та збалансування провідних характеристик функціонування регіональних ринків праці;
- (4) створення передумов для зростання ділової активності населення, розвитку підприємництва і самореалізації;
- (5) нарощення людського капіталу засобами проактивної молодіжної політики, особливо у сферах освіти, науки, культури і мистецтва.

Тільки такий системний і комплексний підхід здатен як зберегти людський капітал країни, який стрімко втрачається, так і стабілізувати соціальну, а через неї й економічну ситуацію, що критично важливо в плані гарантування соціальної, економічної, а через неї й національної безпеки країни, досягнення її стійкості і цілісності в умовах критичних екзистенційних викликів та загроз.

Подальші наукові дослідження у цьому напрямі стосуються удосконалення методики прогнозування та моделювання впливу чинників середовища війни на мотивацію населення щодо свого подальшого життя і праці в Україні, а також здійснення соціально-трудової і економічної активності на благо країни, а відтак, – на соціальну стійкість та збереження людського капіталу України.

Література

1. Березовська Р. Які soft skills хочуть бачити роботодавці після початку війни. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/columns/2022/08/12/690294/>.
2. Бойко І.В. НБУ розповіли наскільки впали заробітні плати з початку повномасштабної війни.

URL: <https://www.unian.net/economics/finance/rabota-naskolko-upali-zarplaty-s-nachala-polnomasshtabnoy-voyny-v-ukraine-novosti-ukraina-11856804.html>

3. Васильців Т.Г., Лупак Р.Л., Волошин В.І. Стратегічні імперативи державної політики протидії гібридним загрозам і забезпечення економічної безпеки України. Економіка України, 2021. № 2. С. 32-51.

4. Васильців Т., Левицька О., Рудковський О. Структурні диспропорції і дисбаланси ринку праці областей Карпатського регіону України в умовах війни: тенденції, загрози, орієнтири політики стабілізації й використання можливостей. Економіка та суспільство. 2022. № 37. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-37/>.

5. Гринькевич О.С., Садова У.Я., Левицька О.О. Міжнародний досвід моніторингу працевлаштування випускників та шляхи його застосування в Україні. Демографія та соціальна економіка. 2019. № 1 (35). С. 126-138.

6. Жирій К. Ринок праці в Україні: кого шукають роботодавці і що пропонують. URL: <https://www.unian.net/economics/other/rynok-truda-v-ukraine-kogo-ishchut-rabotodateli-i-chto-predlagayut-poslednie-novosti-amp-11961825.html>.

7. Мульська О. Міграційні ризики та загрози стабільного розвитку національної економіки як стратегічні об'єкти політики регулювання. Економічний аналіз. 2021. Том 31. № 2. С. 34-43.

8. Пищуліна О., Маркевич К. Ринок праці в умовах війни: основні тенденції та напрями стабілізації. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2022/07/18/2022-ANALIT-ZAPIS-PISHULINA-2.pdf>

9. Філатов В. Як зміниться ринок праці в Україні через війну. Економічна правда. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/04/1/685047/>

10. Юрчик І.Б. Взаємозв'язок ефективності ринку праці та його інституційного забезпечення. Науковий Вісник Херсонського державного університету. Економічні науки. 2016. Вип. 17. Ч. 4. С. 109.

11. Vasylytsiv T. G., Lupak R. L., Rudkovskiy O. V. Directions and means of stimulating social responsibility of entrepreneurship in Ukraine. Economy and state. 2019. № 5. С. 4-8.

References

1. Berezovska, R. (2022). What soft skills do employers want to see after the start of the war. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/columns/2022/08/12/690294/>.

2. Boyko, I. (2022). The NBU told how wages have fallen since the start of the full-scale war. URL: <https://www.unian.net/economics/finance/rabota-naskolko-upali-zarplaty-s-nachala-polnomasshtabnoy-voyny-v-ukraine-novosti-ukraina-11856804.html>.

3. Vasylytsiv, T.G., Lupak, R.L., Voloshyn, V.I. (2021). Strategic imperatives of the state policy of counteraction to hybrid threats and ensuring economic security of Ukraine. Economy of Ukraine. no. 2. pp. 32-51.

4. Vasylytsiv, T., Levytska, O., Rudkovskiy, O. (2022). Structural disproportions and imbalances of the labor market of the regions of the Carpathian region of Ukraine in the conditions of war: trends, threats, orientations of stabilization policy and use of opportunities. Economy and society. 2022. no. 37. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-37/>.

5. Hrynkevych, O.S., Sadova, U.Ya., Levytska, O.O. (2019). International experience of graduate employment monitoring and ways of its application in Ukraine. Demography and social economy. no. 1 (35). pp. 126-138.

6. Zhyriy, K. (2022). The labor market in Ukraine: who employers are looking for and what they offer. URL: <https://www.unian.net/economics/other/rynok-truda-v-ukraine-kogo-ishchut-rabotodateli-i-chto-predlagayut-poslednie-novosti-amp-11961825.html>.

7. Mulska, O. (2021). Migration risks and threats to the stable development of the national economy as strategic objects of regulatory policy. Economic analysis. Vol. 31. no. 2. pp. 34-43.

8. Pyshchulina, O., Markevich, K. (2022). The labor market in the conditions of war: main trends and directions of stabilization. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2022/07/18/2022-ANALIT-ZAPIS-PISHULINA-2.pdf>

9. Filatov, V. (2022). How the labor market in Ukraine will change because of the war. Economic truth. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/04/1/685047/>.

10. Yurchyk, I.B. (2016). Interrelationship of labor market efficiency and its institutional support. Scientific Bulletin of Kherson State University. Economic sciences, vol. 17, part 4, pp. 109.

11. Vasylytsiv, T. G., Lupak, R. L., Rudkovskiy, O. V. (2019). Directions and means of stimulating social responsibility of entrepreneurship in Ukraine. Economy and state. no. 5. pp. 4-8.